

megjelent földrajzi alpművek magyar nyelvre fordított publikálását; külföldön használatos tankönyvek számunkra is értékes fejezeteivel kellene kiegészíteni hazai tankönyveinket stb.).

– A földrajzoktatás hiányosságait nem kívánom újra elismételni, Beluszky Pál ezt kitűnően megtette. Kiegészíteném viszont azzal, hogy a posztgraduális képzés bevezetése tehetné szervezetté és színvonalasabbá a tudományos fokozat szerzés körülményeit, adhatna új keretet az egyetemi és kutatóintézeti geográfusok együttműködéséhez, és pótolhatná a ma már eleminek vélt, mégis hiányzó ismereteket.

– A jelenlegi gazdasági helyzet és az MTA bizonytalan pozíciói akadályokat gördítenek az elé a törekvés elé, hogy csökkenjenek az alap és az alkalmazott kutatók közötti aránytalanságok. Meg kell fordítani azt a tendenciát, amely azokat a kutatóintézeteket helyezi a rangsor elejére, amelyek különmegbízásokból jelentősen ki tudják egészíteni költségvetésüket. (Még akkor is, ha például ez a gazdaságföldrajz számára átmenetileg kedvező.) Csökkenteni kellene a pályázatok számát, jobban át gondolni témáit, viszont növelni kellene az egy-egy pályázat elnyerésével járó díjat. A kutatóintézeti vezetésnek felelősebben kellene gondolkodnia és mértéktartóbbnak kellene lennie a külső megbízások elfogadásában.

– Hosszú idő óta állandó feszültség van a „hadra fogható” földrajzkutatók, területi szakemberek száma és a rájuk háruló feladatok mennyisége között. (Érdemes megfigyelni a területi kérdésekkel foglalkozó folyóiratainkat, milyen szűk az „írással foglalkozók” köre; milyen nehéz összeállítani olyan csoportot egy-egy konferencián, akik egyenrangú partnerekként vitatkoznak stb.). De nemcsak a potenciálisan alapkutatásokkal foglalkozók száma csekély, hanem azoké a jól képzett tervezőké, területi szakembereké is, akiknek fő feladatuk viszont az alkalmazott kutatás lenne.

ERDŐSI FERENC (MTA Regionális Kutatások Központja):

A földrajz tekintélyhiányának néhány okáról

1. A szorosabb értelemben vett *társadalomföldrajz* (amely tehát nem foglalja magába a gazdaságföldrajzot) a Magyarországon inkább csak az utóbbi két évtizedben kibontakozó „puha” *társadalomtudományok közé tartozik*, azok „későn érő gyermeke”. *Kibontakozásához sem a monoideologikus politikai viszonyok, sem a tudományok globális és hazai fejlődésének fő irányzatai nem kedveztek.* Először a műszaki tudományokat helyezték előtérbe, majd úgy tűnt, hogy a nagy kérdésekre a fizikusok adnak választ (Dürrenmatt!), azután a zöld forradalomban és a vele szinte egyidőben elmélyülő környezeti válságban a biológusok-ökológusok szavát leste az emberiség. Ebben a vonulatban nyilvánvalóan inkább csak a természeti földrajznak (amelynek kialakult a megfelelő tereuma) volt mit kereskednie. A gazdasági földrajz (= „a termelőerők területi elterjedésének tudománya”) addig „riszálta magát” a gazdaság-, föld- és műszaki tudományok között, míg nem kevés elnéző cinkosság árán bekeveredett a „kemény” *társadalomtudományok közé.* Azóta is a „csoporttársaival” kommunikálni alig tudó csodabogár, amely még arra a legalapvetőbb kérdésre, hogy „Mi - hol - miért?” a legutóbbi időig is csak meglehetősen sablonos választ volt képes adni az ökonómiai telephelyelméletekből kölcsönvett néhány „objektív” telepítő tényező monoton ismét-

lésével. A legigazibb „puha” társadalomtudomány, a szociológia csak nagy késéssel nyert ismét polgárjogot. A szociológiai szemlélet idegen maradt értelmiségünk nagy részétől, és csak legújabban, a társadalmi-gazdasági-politikai-ökológiai válság révén tapasztalunk e tekintetben lényeges változást. Nem csoda, hogy ez a közeg nem segítette a társadalomföldrajzi gondolkodást.

Lehet, hogy adottságaink sem voltak közömbösek tudományunk fejlődésében, illetve súlyának alakulásában. Egy olyan kicsi és igazán nem változatos, de ezer évesnél régebbi és izgalmas múltú országban, mint hazánk, a létdimenziók közül az időnek nagyobb a jelentősége mint a térnek, ennek megfelelően – az érdeklődésbeli különbségeket is kifejezve – a történelem megelőzi a földrajzot.

2. Több jel alapján úgy tűnik, hogy *nem találjuk a helyünket a társadalomtudományok között*, többünkben olyan frusztrált érzés kerekedett, hogy csupán megtúrt, de a valódi értékekre alapozó társadalmi elismerésre, megbecsülésre érdemtelen tudománynak nevezett területi ismeretfeltárást végzünk. Mindmáig tisztázatlan a földrajz (ezen belül a nem természeti földrajz) igazi szerepe, helye, feladata, nem tudjuk, hogy a (kapott, szerzett, kierőszakolt vagy éppen lopott) szerepünkhöz milyen kosztyűmöt húzunk, minek a képében tetszelegjünk. Kisebbrendűségi érzéseinket nagyratörő vágyak kinyilatkoztatásával (integráló kapcsolati szintetizáló tudománynak kikiáltva a mienket) igyekszünk ellensúlyozni.

Jól érzékeli Beluszky a többi társadalomtudományban való járatlanságunk káros következményét. Hozzátenném még azt is, hogy emiatt nem tudunk kellőképpen szervülni a társadalmi és gazdasági mozgásfolyamatokat a maguk bonyolultságában feltárni képes társadalomtudományok frontjába. Elszigeteltségünk egyik oka színvonalatlanságunk. *Tudományunknak Magyarországon egyelőre nincs a filozófiai mélységet megközelítő elméleti-koncepcionális, magas röptű, mondjuk ki: elegáns, szellemes megfogalmazásban táltal intelligens mondanivalója*. Viszont skolasztikus és sablonos, a közhelyek tartalmi szintjének megfelelő, az olvasót folyamatos ásításra kényszerítő apparátcsík nyelvvezettel primitív portékánk nem piacképes a briliánsan fogalmazó társadalomtudományok körében.

3. Alighanem az a problémának csupán a tüneti része, hogy többen vannak a történészek, meg hogy az ismeretterjesztésben erősebbek. Lényegesebb az a kérdés, hogy *van-e a földrajznak* egyfelől olyan közérthető és széles érdeklődést kiváltó (a politikához szervesen kapcsolódó) mondanivalója, hadd ne mondjam: *üzenete a társadalom részére*, amivel tekintélyt szerezhet a „nagyközönség” körében, másfelől képes-e túlfejlődni a „kvázi-tudomány” színvonalon és végre elismert (egyenrangú!?) tudománnyá válni?

Amilyen egy tudomány, általában olyan a tantárgyának elismertsége és színvonala is, ebből következően nem csupán az oktatók a felelősek a mai helyzetért. Az *akadémiai kutatóhelyeken sem születtek* olyan számban az *idő próbáját is kiálló* tartós és *igazi tudományos értéket hordozó elméleti eredmények, amelyek lényegesen gazdagíthatták volna tantárgyunk* koncepcionált, általános érvényű, széles körben *felelősséggel* oktatható ismereteit, a *földrajzi törvényszerűségeket*. A hazai szakirodalom részkerdeésekkel foglalkozó tengerében fel-feltűnő új irányzatok, megközelítési módok, illetve metodikák alapvetően külföldi szellemi termékek jól, de méginkább – nemcsak a kétségbeejtően sok (egyben a nyelvismeretünket is minősítő) fordítási hiba, értelmezési

zavarosság, hanem lépték- és miliőtévesztés miatt is – reménytelenül rosszul történt adaptációja. Olyan, a mienktől teljesen eltérő léptékű és sűrűségű országok valóban létező, de nem egyszer csupán hipotetikus modellértékű térformációs fantomképek átültetésének (politikai orientációtól és nyelvi meghatározottságtól befolyásolt) egyoldalúságát (korábban a szovjet, újabban a nyugat-német elméletek kritikátlan átvételét) tapasztalhatjuk, amelyek meglehetősen idegenek a Kárpát-medencében. Ugy gondolom, hogy *a mi viszonyainktól távol álló hierarchikus és funkcionális modellek majmólása helyett* arra kellene törekedni, hogy jobban megismerjük a környező kelet-közép-európai országokban végbemenő, a miénkhez jobban hasonlító folyamatokat és az általuk előidézett területi-szerkezeti változásokat. *Több eredetiségre lenne szükség a magyar földrajzban, amely ma a kelletnél kevésbé viseli magán a nemzeti jelleget.* Ez persze nem jelentheti a provincializmust, kitekintésre többek között azért is szükség van, hogy érzékeljük a globális, vagy éppen európai folyamatokat, a nem kívánatos jelenségek elkerülése érdekében is előre jelezzünk nemzetközi trendeket.

4. Azokhoz tartozom, akik nagyra tartják a kutatási szabadságot, ami a téma-választás kötetlenségét is illeti. Kegyetlen dolog olyan téma kutatására kényszeríteni valakit, amihez semmi kedve (felkészültsége, adottsága, anyagismerete stb.) sincsen. *A témák koordinálása* a különféle kutatóhelyek között viszont több mint kívánatos lenne, és aligha hiszem, hogy ezt a kutatási szabadságjog megsértése nélkül ne lehetne megtenni. *Enyhén szólva luxusnak tartom a kizárólag az információhiány* és nem az annyira kívánatos szakmai versengés *miatti párhuzamos kutatásokat*, mert megfosztja a szerzőket sikerélményük jórészétől, miközben nincs kutató igen lényeges ágazatok, területek, témák művelésére. Ma nem ritkán szinte konspiratív körülmények között születnek kmb-munkák, de minősítő értekezések is, és legjobb esetben csak a bíráló-bizottság tagjaitól vagy a TMB-től tudhatunk elkészültükről. (Volt már arra példa az egyik MTA intézetben, hogy saját ötletből hozzáfogtak egy bizonyos terület ígéretesnek tűnő feldolgozásához és úgy félidő táján tudták meg – egy véletlenül asztalon hagyott idegen anyagból –, hogy a VÁTI éppen akkor fejezte be ugyanannak a területnek hasonló szempontú feldolgozását, aminek szakmai tanácsadója ráadásul az MTA intézeti team tagja volt, de nem szólt volna időben egy vak lóért sem a készülő másik tanulmányról, mert titokban akarta tartani mellékjövedelmét.) Mindig vannak olyan esetek, hogy egy résztema kidolgozására nem az abban legjáratosabb kutatót(kat) kéri fel, hanem lobby szempontok érvényesülnek a személy kiválasztásakor.

5. *Nem hiszek abban, hogy a földrajz gondjainak egyik oka az lenne, hogy a gyakorlatot, az államot vagy a területi igazgatást is szolgálja.* Ugy tudom, a nyugati (főként a francia) földrajz közvetlenebbül szolgálta az establishment-et és mégis szép sikereket ért el az alap kutatásban. *Nem az a baj, hogy a geográfia hasznot akar hajtani, tehát hogy szolgálni akar a közügynek, hanem éppen az a baj, hogy ezt a funkcióját nem tudja egy valódi tudománytól elvárható színvonalon betölteni.*

Nem sok társadalomtudomány lehet, amelynek művelői annyi energiát fordítottak volna eredményeik gyakorlati hasznosságának elismertetésére, amelynek égisze alatt a gyakorlati életet közvetlenül szolgálni hivatott oly sok és terjedelmes, de a megrendelők számára bizonyíthatóan csak alig használható anyag készült volna. (Az átvétel utáni – a kialakult „játékszabályok” szerinti – hivatalos megítélésüket balgaság lenne készpénznek venni. A személyes kapcsolatok és viszonzatszolgáltatások eredmé-

nyeképpen produkált tiszteletköröknél sokkal hüebben minősíti e munkákat asztal-fiókba zártságuknak, elfelejtettségüknek olyan mértéke, hogy ha hónapok múlva valaki kézbe akarja venni, meg sem találják, vagy csak mindent felforgató nyomozás után.)

Azon hiába sopánkodunk tehát, hogy a geográfusokat nálunk az államapparátusban, a területi tervezésben közel sem alkalmazzák olyan gyakorisággal mint más (nyugati és egyes keleti) országokban, mert ez csak kisebb részben az alkalmazók „bűne”. ((Nem feledkezhetünk meg persze arról sem, hogy nálunk a döntéshozók eddig nem tekintették olyan vitapartnernek a kutatókat, akinek a nézetei akkor is értékesek lehetnek a szemléletalakításban, ha a hatalom letéteményeseivel ellentétesek. Régi gond, hogy Kelet-Közép-Európában az establishment nem udvari bohóc (= kritikus), hanem lakáj (= fejbólogató, hozsannázó) szerepben látja a legszívesebben a tudomány képviselőit.)) Szembe kell nézni őszintén azzal a rideg ténnyel, hogy a földrajztanári diplomát szerzők autodidakta vagy szervezett továbbképzés nélkül csak kivételes esetekben alkalmasak a területi tervezési munkára. Kereslet tehát azért nincs „alkalmazott” geográfusok iránt, mert nincs belőlük kínálat. Tudomásul kell venni, hogy a jelenlegi képzési rendszer mellett az előbbi célra a közgazdászok, sőt esetenként a szociológusok és jogászok is jobban megfelelnek, ha van némi készségük a területi problémák kezeléséhez. Persze, ugyanakkor a földrajzképzés kritikája is, hogy – némi túlzással – bárki geográfusnak kiálthatja ki magát, aki területi kérdésekkel foglalkozik. Sőt, éppen a földrajz illetékességi köréhez legszorosabban tartozó témákban (a legszínvonalasabb útleírások, útikönyvek írásától kezdve a tájismertető filmek készítésén át a különféle tudományos térrendszerek – pl. a kommunikációs terek – kimunkálásáig, tipizálásáig stb.) az outsiders tevékenykednek a legsikeresebben, – a földrajz kezéből sok vonatkozásban kicsúszott a kezdeményezés.

A hagyományos földrajz éppen az előzőekben vázoltak alapján *a legtöbb fejletett országban „meghalt”* és a teret egységnek tekintő, ennél fogva nem csupán a „földrajzi tér” földrajzi jelenségeivel foglalkozó, a jelenségekben mindenáron „geográfikumot” kereső tudománnyá vált, amelynek művelői *sokoldalú és korszerű képzést* kapnak (beleértve a tervezési és jogi – pl. környezetjogi – ismereteket, de a tudomány infrastruktúrájához tartozó számítógépes programozást, matematikai statisztikát, idegen nyelvet, szociológiát, tájlesztétikát, térpszichológiát stb. is). Ennek birtokában van áttekintésük a tér legkülönbözőbb mozgás- és fejlődési folyamatairól, struktúráiról, azok egymásra hatásáról, és mindezeknek a társadalom, a közösségek szolgálatába állításának lehetőségeiről a területi tervezés gyakorlatában.

Tudományunk elismerését tehát csak akkor lehet várni a társadalomtól és az alkalmazóktól, ha a modern igényeknek megfelelő geográfusokat képezünk. Ehhez a felsőfokú képzés alapvető átalakítására van szükség. Lehet, hogy a tanárképzés és alkalmazott geográfusképzés kettéválasztása is az egyik megoldási változat lehetne, de én inkább az egységes, kötelező tematikájú és fakultatív tárgyakkal szakosító kettős célú, vagy az egyetemenként saját kiegészítő tematikát ajánló képzés mellett lennék. (Ahogy pl. Pécsen elsősorban a gazdaság- és társadalomföldrajzra tervezik fektetni a nagyobb hangsúlyt 1989-től.) Azt azonban végre tudomásul kellene venni, hogy az idő eljárt az aprólékos, ha nem éppen a lexikális ismeretek bevasalásával a hallgatók kapacitását kimerítő, lényegében a századforduló gondolkodásmódját tükröző követelményrendszerek felett. Nincs az a maximalista középiskolai földrajzi tananyag, amelynek ta-

nítása indokolná, hogy tanárja részletekbe menően magolja be az egyetemen pl. a bolíviai Andok vonulatait szerkezet és kor szerint, vagy hogy a vanádium termelésében élenjáró országok sorrendjét tudja (ami ugyebár egy új lelőhely feltárásával ugyancsak kérész életű ismeret). Az anyag előadása, szájba rágása helyett egyéni munkával, tehát szakirodalom olvasásával, résztémák kidolgozásával kellene a térségi szemléletet, a problémák iránti érzékenységet a megoldásukra való készséget, az önálló gondolkodást, döntéskészséget kialakítani. Amelyik nyugati egyetem ad magára, ott a hallgatók a diploma megszerzéséig már 2-4 publikációval büszkélkedhetnek. Nálunk még az egyetemi doktori disszertációt is elég gyakran egyetlen érdemleges publikáció nélkül meg lehet védeni. Nem használt a földrajz tekintélyének, hogy arcpírítóan gyenge, esetenként még a diplomamunkákkal, szakdolgozatokkal szembeni követelményeket sem teljesítő értekezésekkel is meg lehetett szerezni a doktori címet más valós, vagy éppen vélt érdemekre tekintettel. Szerzőik szerencséje, hogy e fiktív írásos teljesítmények nyomtatásban nem jelentek meg, az egyetemi könyvtárak kéziratárában meg kevesek olvassák el. Messzire vezetne, ha e gondolatot tovább vezetnénk a tudományos minősítések területére. Mindenesetre a földrajzos egyetemi doktori értekezésekben felmutatott atlagos teljesítmények legfeljebb csak a történelemszakosokéhoz hasonlíthatók.

6. Végezetül csak *néhány szót az 50-es évekbeni „szaktanácsok” morális megítéléséhez*. Még ha mai fejjel kuncogásra is készíthetnek a szubtrópusi kultúrák elterjesztésének lehetőségét a különféle természeti tényezők alkalmasságával történt egykori bizonyítások, mielőtt elítélnék ezeket az embereket, vegyük figyelembe, hogy a politikai prostitúciótól más szakmák, tudományok követői sem voltak mentesek, ha létezni akartak. Az akkori megnyilatkozások őszintesége kb. olyan fokú volt, mint a romániai magyarságtól kikényszerítetteké, akiknek túlnyomó része ma sem tartozik a quislingek közé.

POMÁZI ISTVÁN (Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztérium):
Miért beteg a magyar társadalomföldrajz?

B. P. szerint három „átok” ül a magyar társadalomföldrajzon. Az „átok” szó számomra úgy tűnik, hogy nem pontosan fejezi ki a helyzetet, mert mintha valamiféle eleve kárhozatra ítéltetést jelentene, holott korántsem „deus ex machina” esete áll fenn. Szerintem az „udvari tanácsosi” szerep még viszonylag jó pozíció lehetne, de sajnos már az sem jellemző, hogy túl gyakran egyáltalán valahol is kikérvék a szakma véleményét. Személy szerint az „udvari bolond” szerepét semmilyen körülmények között nem tudnám vállalni, mert ez a hatalom kizárólagos szórakoztatását jelentené, a kelekótya tudós képe már inkább elfogadható és nagyobb tisztességgel vállalható. (Lehet, hogy „lesajnálak”, de legalább autonóm lehetek.) Ha már az udvar szóba került, én inkább a jelen állapotokat egy „baromfiudvarhoz” hasonlítanám néhány „szemétdombbal” és a megfelelő „kakasokkal”.

A második „átok” súlya nézetem szerint erősen vitatható, a társadalomföldrajz (és nemcsak a magyar) nem a természetföldrajzból nőtt ki, hanem egy hajdanvolt egységes geográfia Humboldt után szakadt ketté, illetve részekre. Ez a földrajz fejlődését leegyszerűsítve megfogalmazott tény csak nagyon erőltetetten és történelmietlen